

ЯВИЩЕ АТРАКЦІЇ: ВИЯВ НА РІЗНИХ МОВНИХ РІВНЯХ

Стаття присвячена дослідженню функціонування явища атракції на усіх структурних рівнях мовної системи. З'ясовано, що атракція знаходить свій вияв багатопланово на усіх основних та проміжних мовних рівнях, на чому ґрунтується одна з класифікацій атракції. Висвітлено взаємозв'язок системності та людського чинника в досліджуваному мовному явищі.

Ключові слова: атракція, види атракції, система мови, структурні мовні рівні.

Полтавец Ю.С. Явление аттракции: проявления на разных языковых уровнях. *Статья посвящена исследованию функционирования явления аттракции на всех структурных уровнях языковой системы. Выяснено, что аттракция находит свое проявление многопланово на всех основных и промежуточных языковых уровнях, на чем основывается одна из классификаций аттракции. Отмечена взаимосвязь системности и человеческого фактора в исследуемом языковом явлении.*

Ключевые слова: аттракция, виды аттракции, система языка, структурные языковые уровни.

Poltavets Y.S. The phenomenon of attraction: manifestation on different language levels. *The article focuses on the linguistic phenomenon of attraction and attractions functioning at all structural levels of language system. It was found that attraction is multifaceted manifested in all basic and intermediate language levels. The paper presents relationship of systemic and human factors in the linguistic phenomenon.*

Keywords: attraction, types of attractions, the system of language, language structural level.

Розгляд будь-якого мовного явища з однієї позиції є неповним і не може претендувати на ґрунтовні наукові узагальнення, пізнання суті досліджуваного об'єкта. Атракція є тим багатоплановим мовним явищем, у якому поєднані структурно-системні мовні закони і людський чинник, особливості когнітивної діяльності людини.

Сучасні мовознавчі дослідження атракції мають антропоцентричну спрямованість й присвячені переважно вивченню когнітивних аспектів синонімічної атракції (І.Д. Фришберг), її функціонуванню в лексиконі індивіда (І.П. Кривко), а також синергетичним аспектам мови (Ю.І. Леденков, І.Г. Воробйова), зокрема самоорганізації тексту (Н.А. Блазнава, Е.Т. Болдирева). Безумовно, таке спрямування досліджень має значну наукову цінність, репрезентує сучасні підходи до мовних явищ. Але недостатньо висвітленою є проблема атракції з позицій системоцентризму, підґрунтя дослідження якої були закладені в ХХ ст. М.М. Маковським, Г.С. Шуром, С.А. Красногирьовою, проте й досі не мають належного наукового опрацювання. Актуальність дослідження полягає в необхідності поєднання антропоцентричного і системоцентричного підходів до вивчення явища атракції. Мета статті – з'ясувати вияв атракції як загальносистемного мовного явища. Завдання, які необхідно виконати для досягнення мети роботи, – визначити, що входить до поняття атракції на різних структурних рівнях, дослідити механізм атракції на основних мовних рівнях та особливості її функціонування на проміжних рівнях.

Дослідження мовної атракції є одним із основних завдань ареальної лінгвістики, становленню якої сприяли дослідження з порівняльно-історичного мовознавства (Я. Грім, Х. Шухардт, Й. Шмідт). Вагомим внеском стала теорія хвиль Й. Шмідта. За цією теорією, мовні інновації поширюються з центру, де вони виникають, до периферії, подібно хвилям, що поступово згасають, й атракція тлумачиться як набуття однією мовою ознак іншої, з якою вона територіально межує. Подібність мов може виявлятися у фонетичних рисах, лексичних одиницях, а також у граматичній будові (запозичення відмінкової системи, граматичних категорій, словотворчих моделей).

Коли в 20-х рр. XX ст. у мовознавстві на противагу порівняльно-історичному методу поширився структурний метод, атракцію починають досліджувати з нових підходів. Мовна атракція вважається чинником й ключовою ознакою системності мови. Атракція має загальносистемний характер, тому її можна простежити на всіх структурних рівнях мови.

Атракція охоплює багато різнопланових мовних явищ, тому навіть на одному мовному рівні існують різні потрактування цього феномена. На фонетичному рівні досліджують атракцію з різних позицій, тож функціонують терміни фонетична, акцентуаційна, артикуляційна атракція.

Фонетичну атракцію В.Г. Таранець потрактовує як процес переходу суфіксального приголосного до кореня і ускладнення останнього. Власне, йдеться про явище перерозкладу — зміну співвідношення між морфемами в середині слова на різних етапах розвитку мови. Між назвою й суттю явища може виникнути дисонанс, оскільки граматичний процес, що відбувається в морфемній будові слова, названий фонетичною атракцією, а не, скажімо, морфемною. Такий термін зумовлений, очевидно, тим, що саме окремі звуки морфеми переходять до складу іншої значущої частини слова, й підґрунтям історичних змін в граматичних формах слів часто є фонетичні закони. Фонетичною атракцією називають не будь-який різновид перерозкладу, а лише перерозклад між коренем і суфіксом, який полягає в тому, що корінь притягує до себе приголосний елемент суфікса, що розчепився. В.Г. Таранець виявляє атракцію кореня у слов'янських етніміах *слов'яни*, *склав'яни*. У цих словах виділяються корені *слов-*, *склав-* та суфікси *-ян-*, *-ін-*, але спочатку їхній морфемний склад був іншим. «Складова межа проходила у вигляді *сло-в'яни*, *скла-віни*, що свідчить про первісний корінь типу *сло-*, *скла-*. Із розвитком мов і, відповідно, етнімів суфіксальний *-в* змістився у напрямку кореня і примкнув до нього, змінивши структуру кореня до вигляду *слов-*, *склав-*» [18: 26–27].

Акцентуаційна атракція, або атракція наголосу, — це переміщення наголосу з кінця слова на його початок чи ближче до початку або з основи на закінчення. Атракція наголосу безпосередньо пов'язана із законом Крижанича, Фортунатова — де Соссюра, Хірта та законом Ілліча-Світича — Дібо, які доповнюють, корегують, а в деяких положення суперечать одне одному. Ці дослідження спрямовані на реконструкцію балто-слов'янської акцентуаційної системи. Багато праць присвячені атракції наголосу саме в литовській

мові та її діалектах, стосовно якої Ф. де Соссюр і висунув свою теорію переміщення наголосу з циркумфлексованого або короткісного складу на наступний склад, якщо цей останній був акутованим [7: 334]. В.З. Гринавецькіс, піддаючи науковому розгляду північні говори литовської мови, відтягування наголосу називає атракцією й установлює вісім ступенів цього явища [4]. Навіть у хронологічно близьких працях знову відбувається термінологічне змішування. В.А. Дібо, який здійснив найповнішу реконструкцію слов'янських акцентуаційних парадигм, уживає термін відтягування (ретракція) наголосу, а не притягування (атракція).

Одним із внутрішніх чинників змін у системі мови є пристосування мовного механізму до фізіологічних особливостей людини. Для цього важливе значення має артикуляційна атракція. Усі випадки асиміляції вважають її частковими виявами. Прагнення до економії вимовних зусиль призводить до створення двох гомогенних утворень [15: 237]. Із цього приводу сучасний російський мовознавець В.М. Страусов зауважує, що «процеси асиміляції, уподібнення, аналогій як часткові прояви атракції пронизують всю мовну тканину, точніше ця тканина пов'язана в значній мірі цими процесами і тримається завдяки їх постійному функціонуванню» [17: 104–105].

До процесів, що є втіленням атракції, Ю.І. Леденьов зараховує також акомодацию. Загалом учений широко витлумачує досліджуване мовне явище й вважає, що «на фонетичному рівні в ролі атракторів виступають голосні звуки, що притягають до себе приголосні елементи фонетичної послідовності. У результаті такого тяжіння утворюються склади» [12: 453]. На думку Ю.І. Леденьова, «особливість фонетичних явищ полягає в тому, що їх атракція визначається не семантичними, а фонетичними чинниками, які відображають системні властивості тієї чи іншої мови. Фонетична атракція зумовлена «дією властивих певній мові фонетичних законів, що допускають або не допускають поєднання тих чи тих звуків» [12: 454]. Наприклад, для питомої української лексики невластиве поєднання приголосних звуків *мб*, *нг*, *нт* і звукосполучень голосних *ау*, *оу*. Вони вживаються в запозичених словах (*ямб*, *бумеранг*, *диктант*), звукосполученнями *ау*, *оу* передаються дифтонги *аи*, *ои* (*аудиторія*, *лауреат*, *клоун*).

Тож мовну атракцію на фонетичному структурному рівні переважно досліджують в історично-порівняльному аспекті та діалектологічному. Одним із проявів артикуляційної атракції більшість мовознавців вважають процес асиміляції.

Ще одне пояснення фонетичної атракції зумовлене активним дослідженням паронімічної атракції і, зокрема, з'ясуванням питання про її фонетичний мінімум. В.П. Григор'єв вважає достатньою підставою для паронімічної атракції наявність у словах, що притяглися в мовленні, двох тотожних приголосних. М.Д. Шелія наголошує, що варто розрізняти фонетичну й фонестемічну атракцію. Якщо притягання ґрунтується лише на співзвуччі й обмежується окремими, одиничними звуками, а не їх сполученнями, то йдеться про фонетичну атракцію [22: 167]. У випадку фонестемічної атракції слова мають не лише звукову, а й деяку значеннєву близькість, адже фонестема

— це сукупність звуків, з якими асоціюється певний зміст, значення, але які не досягають рівня морфеми.

На морфемному рівні атракція проявляється у взаємодії між морфемами. Такі відношення в основі слова знаходять вираження в «тяжінні морфем до кореня як непохідної основи слова» [12: 454]. Відношення притягання можуть бути ретроспективно спрямовані, якщо до кореня притягуються префікси або блоки префіксів (регресивна атракція) і перспективно спрямовані, якщо притягуються суфікси або блоки суфіксів (прогресивна атракція).

«Атракція у фонетиці, морфеміці й словотворенні, — як зауважує Ю.І. Леденьов, — підпорядковується переважно законам певної мови і зазвичай лише малою мірою піддається впливу окремих носіїв мови. Вона є результатом історичного становлення і розвитку мови» [12: 454]. Людський чинник в атракційних процесах виразніше проявляється на вищих мовних рівнях.

Багатоаспектно знаходить своє вираження явище атракції на лексико-семантичному мовному рівні. Атракцію вважають обов'язковою ознакою семантичного поля [5; 16; 23]. М.М. Маковський, роблячи спробу виявити внутрішні процеси і рушійні сили, що об'єднують і роз'єднують окремі слова й словесні масиви в діяхронії, обґрунтовує теорію лексичної атракції, що її визначає як «ті функціонально-динамічні процеси, завдяки яким окремі елементи мікроструктур тією чи тією мірою зв'язуються один з одним, взаємозумовлюються і на певному відрізку часу утворюють дискретні лексико-семантичні набори» [14: 14]. Мовознавець аналізує атракцію в історико-етимологічному аспекті й розглядає її як можливість ідентифікувати лексику, адже «наявність саме певного слова (або слів), наділеного чітко визначеним значенням (або декількома визначеними значеннями) у певній мові (макроструктура) або мовному прошарку (мікроструктура), детермінується певним лексичним оточенням, тобто набором лексичних одиниць, у межах якого існує певне слово на конкретному етапі розвитку мови; зміна складу або властивостей окремих лексичних одиниць зумовлює зміну складу відповідного оточення і властивостей компонентів, що до нього належать» [14: 48]. Г.С. Шур пояснює атракцію як властивість певної групи елементів зі спільною ознакою притягувати до себе нові елементи з такою ж ознакою [23: 101–102].

Суть лексико-семантичної атракції з'ясовує С.А. Красногирьова, яка вважає, що носії й виразники цієї властивості — слова із широкою семантикою. Лексико-семантична атракція кваліфікується як «здатність слів широкої семантики притягувати до себе лексичні одиниці на різних мовних осях, певним чином організовуючи їх навколо себе й структуруючи окремі ділянки лексико-семантичної системи мови» [9: 10]. Дослідницею визначено чотири види атракції: парадигматична, синтагматична, словотвірна й фразеологічна.

Притягання є характерним також для слів, що мають спільний денотат. Це синонімічна атракція — різновид лексичної. У межах синонімічного ряду кожний його член «семантично й функціонально тяжіє до слова

з домінантним значенням» [12: 454]. Згідно із законом синонімічної атракції, який визначив С. Ульман, найбільшу кількість синонімів для свого позначення мають явища, що займають важливе місце в житті суспільства. Російські мовознавці зараз активно досліджують когнітивну специфіку синонімічної атракції [10; 20].

Лексико-семантична атракція виявляється також у фразеології. Атракцію визначають як «сислове взаємотягіння елементів мови, мовлення чи елементів мови і мовлення на основі будь-яких спільних ознак, у процесі якого відбувається їхня семантична взаємодія» [8: 136], і припускають, що саме атракція бере участь у переосмисленні вільних словосполучень й утворенні на їхній основі фразеологізмів [8: 137]. У фразеологічних одиницях завжди яскраво проявляється людський чинник, адже їх утворення відбувається через переосмислення людиною навколишньої дійсності, емоційне ставлення до неї. Мовець шукає подібність між осмислюваними явищами, удається до асоціацій. У фразеологічній одиниці відома вже мовна форма набуває нового значення на підґрунті спільних ознак. Наприклад, на основі спільної кольорової ознаки відбувається атракція смислів «*червоніти від сорому*» і «*пекти раків*». Словосполучення «*пекти раків*» асоціюється у мовця з набуттям раком під час приготування червоного кольору. У фразеологізмі «*червона юшка*» на позначення «*крові*» до ознаки за кольором, що виражена експліцитно через лексему *червона*, додається ще ознака за консистенцією. Ознаки, що стають спільними для нового значення й мовної форми, яку вони набувають, можуть бути різноманітні, що спричинено складністю когнітивних процесів мовця, єдністю чуттєвого та раціонального в процесі пізнання дійсності.

Атракція на синтаксичному структурному рівні виявляється багатопланово, що зумовлено специфікою самих синтаксичних зв'язків у мові. Притягання властиве усім синтаксичним одиницям: від словосполучення до складного речення. Н.І. Філічева характеризує синтаксичну атракцію як вияв відношення «центр – периферія» і дає їй таке визначення: «притягання одна до одної різноструктурних моделей внаслідок близькості граматичних значень, що ними виражаються» [19: 50]. Дослідниця прослідковує синтаксичну атракцію на матеріалі дієслівних словосполучень німецької мови. «Синтаксична атракція супроводжується інтенсивною інтеграцією словосполучень, яка проявляється передусім як структурне уподібнення периферійних словосполучень словосполученням, які становлять центр «поля тяжіння» [19: 56]. Наприклад, у літературній німецькій мові з дієсловами *опитувати*, *вчити*, *контролювати* частотніше вживається знахідних відмінків: *Die Lehrerin fragte die Klasse die Hausaufgaben ab* (Учителька перевірила домашні завдання у класу). Але ця форма може варіювати і з давальним відмінком: *Die Lehrerin fragte der Klasse die Hausaufgaben ab*. Не відбувається структурного уподібнення периферійних елементів центральним, якщо між конструкціями існує семантична диференціація.

На рівні словосполучення атракція також виявляє свою дію в оформленні синтаксичних зв'язків. «При узгодженні залежний елемент

словосполучення набуває таких граматичних форм, які властиві головній синтаксемі. При керуванні залежне слово вживається в тій формі, яку диктує йому головне слово. У випадках прилягання тяжіння проявляється не у формальному, а в семантичному плані, що знаходить вираження в розташуванні залежного слова в безпосередній позиційній близькості до головного» [13: 20].

У простому реченні між головними членами Ю.І. Леденьов убачає взаємоспрямовану атракцію, хоча традиційно такий зв'язок прийнято називати координацією. Тяжінням вважається один з різновидів предикативного зв'язку, що має місце за наявності подвійного присудка.

В ускладненому реченні механізм атракції діє як притягання однорідних членів до компонента речення, що їх підпорядковує, унаслідок чого вони набувають однакових граматичних форм [3: 16].

Реалізацією явища атракції в ускладненому реченні також вважають відношення між основним висловлюванням і вставними й вставленими конструкціями [1: 61]. Такі конструкції кваліфікують як парентетичні атрактори, що реалізують у реченні різноманітні функції завдяки своєму модально-інформаційному потенціалу.

У складносурядному реченні атракція виявляється в тому, що частини речення характеризуються конструктивним і семантичним паралелізмом, взаємозумовлені й «однаково відносяться до деякого імпліцитно цілого, яке лежить в основі семантики всього складного речення» [13: 20]. Щодо атракції в складнопідрядному реченні, то тут вона виконує функцію засобу залучення підрядних частин, які не мають автосемантичності, до автосемантичних структур [12: 455], тобто сприяє притяганням підрядних частин до головної.

На текстуальному рівні мовної структури атракцію інтерпретують із синергетичних позицій. Текст тлумачиться як система, що здатна до самоорганізації. У дослідженнях з лінгвосинергетики ключова роль належить атракторам, які є елементами структурної самоорганізації тексту. Вирізняють точкові, циклічні та креативні атрактори. Точкові атрактори репрезентують сильні позиції тексту (гармонічний центр початку тексту, гармонічний центр усього тексту, абсолютний початок і кінець тексту), і навколо них виникають зони атракції. Найпотужніший циклічний атрактор є водночас і креативним атрактором. Креативний атрактор концентрує в собі максимум творчих зусиль автора тексту, спрямовує сприйняття читача і звукує всі можливі шляхи декодування тексту до єдиного оптимального [2]. Аналіз зони креативного атрактора дає змогу визначити тему всього тексту.

Із поняттям тексту тісно пов'язане поняття дискурсу. Явищу притягання певних мовних елементів у дискурсі надали назву функціонально-семантична атракція. Цей вид атракції потрактовують як «перетягування» порівняно самостійним дискурсом деяких специфічних ознак дискурсу іншого типу, з яким вони сумісно функціонують у межах великої дискурсної системи, великого мовленнєво-смыслового простору, але без об'єднання в макротекст [11: 193].

Спробу прослідкувати явище атракції в контексті усієї мовної системи робить М.Ф. Шацька. Суть міжрівневих атракцій, на її думку, полягає в тому, що «при взаємодії одиниць у межах дискурсу уподібнення їх відбувається на декількох рівнях мови, породжуючи в комплексі з іншими мовними одиницями одну диктему» [21: 156]. Виокремлено п'ять типів міжрівневих атракцій мовних одиниць, які беруть участь у породженні мовної гри. Завдяки атракції одиниць різних рівнів мови вся мовна система в сукупності працює на створення вищого конструкту – дискурсу [21].

Атракція – багатопланове мовне явище, що пронизує всі рівні мовної структури і є чинником системності в мові. Множинність інтерпретацій у наукових дослідженнях є цілком прийнятною, натомість термінологічну невпорядкованість, підміну понять, що спостерігається у вживанні терміна «атракція», варто уникати. Традиційний погляд на системність мови, що усталився на початку ХХ ст., і сучасний синергетичний, за яким мова тлумачиться як відкрита нелінійна система, що самоорганізується, не суперечать одне одному. Це лише інший погляд на системність мови.

Механізм атракції полягає в тому, що між мовними одиницями відбувається притягання на основі їхньої подібності за формальними ознаками, за значенням чи прагматикою, або ж під час взаємодії елементів мовної структури має місце уподібнення однієї мовної одиниці іншим за цими критеріями. Атракція пов'язана з такою властивістю мови, як варіативність: варіативність звучання, лексичне вираження семантики денотата, уживання граматичних структур.

Перспективою дослідження є вивчення реалізації атракції в українській мові, з'ясування особливостей аналізованого явища залежно від стильової диференціації мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Байчорова М.Ш.** Вводные и вставные конструкции как факт парентезиса (этнолингвокогнитивное измерение) / М.Ш. Байчорова, Л.В. Витковская // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. – 2009. – № 3. – С. 61–64.
2. **Болдырева Э.Т.** Креативный аттрактор как структурный компонент текста : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Болдырева Эльвира Тагировна; Оренбургский гос. ун-т. – Оренбург, 2007. – 208 с.
3. **Воробьева И.Г.** Атракция и синергетика в синтаксической однородности / И.Г. Воробьева // Филология, журналистика, культурология в парадигме современного научного знания: Материалы 53-й научно-методической конференции «Университетская наука – региону» – Ставрополь: СГУ, 2008. – С. 385–391.
4. **Гриनावецкис В.З.** Развитие атракции ударения в говорах и литовского языка / В.З. Гриनावецкис // Вопросы языкознания. – 1982. – № 4. – С. 102–108.
5. **Денисов П.Н.** Лексика русского языка и принципы её описания / П.Н. Денисов. – М.: Русский язык, 1980. – 251 с.
6. **Дыбо В.А.** Славянская акцентология: Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском / В.А. Дыбо. – М.: Изд-во «Наука», 1981. – 271 с.
7. **Жовтобрюх М.А.** Історія української мови. Фонетика / М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, В.Г. Складенко; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1979. – 368 с.
8. **Кравцова А.А.** Атракция как лингвистическое явление и ее функционирование во фразеологии / А.А. Кравцова // Вопросы фразеологии. – Вып. 168. – М.: Изд-во Московского гос.

пед. ин-та иностранных языков, 1980. — С. 135–143. 9. **Красногирева С.А.** Лексико-семантическая аттракция прилагательных широкой семантики в современном немецком языке: автореф. ...дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Красногирева Светлана Адамовна; Московский гос. ин-т иностранных языков им. Мориса Тореза. — М., 1976. — 25 с. 10. **Кривко И.П.** Специфика синонимической аттракции в лексиконе индивида: синергетический поход: дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Кривко Ирина Петровна; Курский гос. ун-т. — Курск, 2010. — 169 с. 11. **Лебедев В.Ю.** Культуро-семиотические аспекты литургического дискурса: на материале ортодоксально-христианских ритуальных текстов : дис. ...канд. философ. наук: 24.00.01 / Лебедев Владимир Юрьевич. — Москва, 2002. — 242 с. 12. **Леденев Ю.И.** Когнитивно-прагматическая аттракция в языке / Ю.И. Леденев // Избранные труды по языкознанию, 1957–2007. — Ставрополь: Изд-во Ставроп. гос. ун-та, 2007. — С. 453–455. 13. **Леденев Ю.И.** Системность и синергетика как факторы устойчивости языка / Ю.И. Леденев // Язык. Текст. Дискурс : науч. альманах Ставроп. отд-ния РАЛК. — Ставрополь: Изд-во ПГЛУ, 2007. — Вып. 5. — С. 11–22. 14. **Маковский М.М.** Теория лексической аттракции (опыт функциональной типологии лексико-семантических систем) / М.М. Маковский. — М.: Наука, 1971. — 252 с. 15. **Общее языкознание: формы существования, функции, история языка/** Под ред. Б.А. Серебrenникова. — М.: Наука, 1970. — 597 с. 16. **Полевые структуры в системе языка: коллективная монография /** Под ред. З.Д. Поповой. — Воронеж: Изд-во Воронежского ГУ, 1989. — 193 с. 17. **Страусов В.Н.** Мотивированность и функции грамматического рода в разносистемных языках: дис. ... докт. филол. наук: 10.02.20 / Страусов Виктор Никитович; Пятигорский гос. лингвист. ун-т. — Пятигорск, 2006. — 378 с. 18. **Таранец В.Г.** Діахронія мови: збірка статей / За заг. ред. проф. Л.М. Голубенко. — Одеса: Друкарський дім, 2008. — 232 с. 19. **Филичева Н.И.** Синтаксическая аттракция в немецком языке / Н.И. Филичева // Вестник Московского университета. — 1977. — № 1. — Серия 10: Филология. — С. 7–56. 20. **Фришберг И.Д.** Когнитивный аспект синонимической аттракции глагольных номинаций: на материале английского и русского языков: дис... канд. филол. наук: 10.02.20 / Фришберг Ирина Давидовна; Челябин. гос. ун-т. — Челябинск, 2006. — 196 с. 21. **Шацкая М.Ф.** Взаимодействие лексической и синтаксической семантики в русском художественном тексте: межуровневые контакты и механизмы аномальных трансформаций при порождении языковой игры : дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01 / Шацкая Марина Федоровна; Волгоградский гос. пед. ун-т. — Волгоград, 2010. — 460 с. 22. **Шелия М.Д.** Диалектика языка и речи и методологические основы изучения равнозначности: автореф. дис. ...докт. филол. наук: 10.02.04 / Шелия Мадонна Дурмишхановна; МГУ им. М.В. Ломоносова. — Москва, 1991. — 34 с. 23. **Шур Г.С.** Теории поля в лингвистике / Г.С. Шур. — М.: Наука, 1974. — 255 с.